

FOGLYUL EJTETT ÁLLAM

OROSZI SÁNDOR

Az ökológiai lábnyom növekedése, a foglyul ejtett állam és a civilizációk szembenállása közötti összefüggésekről

Huszár Zoltánnal évtizedekkel ezelőtt a vonat, pontosabban a vonaton folytatott sok-sok érdekes beszélgetés hozott össze. Ezek megvilágításában úgy tűnt, a vonat suhant Pécs és Budapest között. Azután a beszélgetésekre utazás nélkül is sor került. Remélem, ezek a jövőben is gyakran színesítik az egymás után érkező napokat!

Kedves Tanár Úr, jó egészséget, tartalmas és elégedettségre okot adó éveket kívánok!

*„az ember túlságosan is okos
ahhoz, hogy bölcsesség nélkül
fennmaradhasson.”
(Schumacher, Ernst F.)*

A tanulmány címében jelzett három témakör a konkrét, gyakran természettudományos egzaktságú megfigyelések és kutatási eredmények territóriumától a gazdasági-politikai érdekek és cselekvések szerzteágazó és bonyolult szövevényén keresztül a társadalomfilozófiai összefüggésekig terjed. Nyilván a dolgozat ennek a hatalmas területnek csak elenyészően csekély – főleg az egymáshoz illeszkedő, közöttük mintegy a híd szerepét betöltő - kapcsolataira fókuszál, semmiképpen nem törekszik az egyes területeken elért kutatási eredmények analízisére, főleg nem azok rendszerezésére.

Az ökológiai lábnyom értelmezése, meghatározása

Gazdaságfejlesztési stratégiája kialakítása során minden ország prognosztizálja saját gazdasága és a világpiac jellemzőinek, feltételeinek, trendjeinek várható alakulását, összehasonlítja a lehetséges növekedési pályákat. Felméri a nemzetközi erőterben, munkamegosztási kapcsolatokban gazdaságának elhelyezkedési lehetőségeit, esélyeit. Ez különösen a világhatalmak hosszú távú célrendszerének meghatározása esetén jellemző,¹ amelyek képesek befolyásolni az őket (is) érintő kondíciók kialakulásának folyamatát.

A célok megalapozásának egyik kiemelkedő fontosságú tényezőjeként jelent meg történelmileg a föld eltartási kapacitásának alakulása. Mint azt Czettler Jenő évtizedekkel az ökológiai lábnyom (Ecological Footprint) szakirodalomban történő megjelenése előtt írt művében² Schmollerre alapozva elemzi: bizonyos „változásokat a föld eltartási kapacitásából lehet megmagyarázni, tehát abból, hogy egy négyszögkilométeren hány ember talál megélhetést a különböző gazdasági rendszerek mellett.³ Ez a meghatározás – a lényeges eltérések ellenére - alapvetően reciprok viszonyt mutat az ökológiai lábnyom fogalmával. Hasonló elméleti alapokról indulva Abay (Neubauer) Gyula mai mércével mérve is kitűnő előrejelzést adott: „földünk összes népessége a mainak még több mint a háromszorosát is elérhetné.”⁴

¹ Kitűnő példa erre az Egyesült Államok esetében a Külkapcsolatok Tanácsának (Council on Foreign Relations; CFR) tevékenysége.

² Czettler 1946.

³ Így például „Egy négyzetkilométeren átlag 3-9 félnomád földművelő... élhet meg. ...A fejlődő ipar az újkor elején a föld eltartási kapacitását... 35 lélekre emelte fel. A primitív, de rendszeres mezőgazdaság harmincszor annyit, mint a nomadizálás...” (Czettler 1946. 97.)

⁴ Abay (Neubauer) 2016. 55. Külön jelentőséget ad prognózisának az a tény, hogy könyvét a váci börtönben, forrásmunkák és minden eszköz használata nélkül írta. (A szabadságvesztést a forradalmi eseményekben való részvételért rótták ki rá.)

A föld eltartási kapacitása hasonló funkciókat töltött be a korábbi szakirodalom által vizsgált feltételrendszerben, mint az ökológiai lábnyom a mai elemzésekben. A világ államainak szinte konstans –, sőt, mivel visszafordíthatatlan károsodásokat okozunk környezetünkben, egyre kisebb – „ökológiai tortán” kell osztozniuk, ezért szükségszerűen érvényesültek és jelenhetnek meg közöttük a jövőben is súlyos érdekkonfliktusok.

Az ökológiai lábnyom kategóriáját William Rees kanadai ökológus vezette be az 1960-as években, majd annak árnyaltabb, differenciáltabb megközelítését tanulmányozhatjuk a Mathis Wackernagellel közösen írt, 1996-ban megjelent mértékadó munkájukban.⁵ Közkeletű meghatározásuk szerint a fogalom azt az életteret jelenti, amely egy meghatározott emberi népességet meghatározott életszínvonalon végtelen ideig⁶ képes eltartani. Megmutatja, hogy hány hektár ökológiailag produktív terület szükséges az élelmiszerek és más fogyasztási cikkek előállításához, az infrastruktúra kialakításához, az életvitelhez és a termeléshez nélkülözhetetlen beépítésekhez, valamint a mindezek során keletkező hulladékok, szennyező anyagok elhelyezéséhez, a széndioxid erdőkkel való lekötéséhez. Mindezek természetesen az aktuálisan alkalmazott technológiai színvonal és erőforrás-gazdálkodási megoldások mellett értendők.

A szerzőpáros – és az általuk kijelölt úton haladó követők – eredményei alapvetően megkérdőjelezték az akkori és jelenlegi fogyasztási módozatok, termelési eljárások változatlan fennmaradásának lehetőségeit, illetve fejlesztési ütemük fenntarthatóságát.

A kategória értelmezhető egy ember viszonylatában,⁷ de számítható meghatározott társadalmi csoportokra, különböző országokra, ország-csoportokra, illetve a Föld teljes népességére is.

A terminológia gyorsan elterjedt és általánosan elfogadottá vált a szakirodalomban. Az egyre inkább globalizálódó világ gazdaságban ugyanis a NIPA-rendszer „hagyományos” közgazdasági mutatói⁸ – a szinte folyamatos „ráncfelvarrások” ellenére – sem képesek kifejezni az ember termelési, fogyasztási és erőteljes környezetszennyező tevékenységének a Földre gyakorolt hatását.

Természetesen az ökológiai lábnyom sem tökéletes mutató. Ez következik többek között a statisztikai megfigyelések szükségszerű korlátozottságából, az adatszolgáltatók – gyakran szándékos – torzításaiból, az adatfeldolgozási módszerek hiányosságaiból. Ezekre a problémákra reagált M. Wackernagel és B. Beyers közös tanulmányukban, hangsúlyozva, hogy módszerük „nem vészmadárkodó jellegű”. Az emberiség Ökológiai Lábnyomát alábecsülték, mivel nem minden információ jelenik meg az ENSZ statisztikaiban. A biokapacitást viszont túlbecsülték, ugyanis néhány káros hatást még nem vettek figyelembe.⁹

Az ökológiai lábnyom más funkciókkal bír, mint a NIPA-rendszer kategóriái, ezért használata nem azok helyett, hanem azok mellett tekinthető racionálisnak.

Az ökológiai lábnyom mértékegysége a globálhektár (gha),¹⁰ amelyet minden évben meghatároznak. A lábnyom-számításokat a 2003-ban alakult Globális Lábnyom Hálózat (Global Footprint Network) végzi, 152 ország adatait dolgozták föl 1961-től napjainkig. Megmutatja, hogy világszinten mennyi az éves produktivitása a termőföldeknek, erdőknek, vizeknek stb., miképpen asszimilálja a természet a kibocsátott hulladékot az adott időszakban alkalmazott technológiai színvonal és erőforrás-gazdálkodási megoldások mellett.

A Földön becslések szerint alig több mint 11-12,6 milliárd hektár biológiailag produktív föld- és tengerfelület szolgál a szükségletek kielégítésére és a szennyezés lekötésére. Ez bolygónk

⁵ Wackernagel – Rees 1996.

⁶ Lényegében az adott színvonalon történő termelés és fogyasztás fenntarthatóságát hangsúlyozzák.

⁷ Az interneten található modellek segítségével bárki meghatározhatja saját ökológiai lábnyomát.

⁸ S. Kuznets dolgozta ki a NIPA-rendszer elődjének, a SNA-rendszernek az alapjait, az USA Kereskedelmi Minisztériuma felkérésére, 1932-ben. Célja – a megbízó szándékainak megfelelően – az áruforgalom számbavétele. Nyilván a kereskedelmi forgalomba nem kerülő cikkek (házkörüli tevékenység: főzés, mosás, kertészkedés eredménye, barkácsolás termékei) nem jelennek meg ezekben a mutatókban. Az Oxfam 2020-as jelentése szerint a nők a világon naponta összesen 12,5 milliárd órát töltenek főzéssel és takarítással. A majd egy évszázada lefektetett alapelvek érvényesek a mai „Nemzetgazdasági számla- és kategóriarendszer” (National income and product accounts, NIPA) esetében is.

⁹ Részletesebben: Wackernagel – Beyers 2019.

¹⁰ Az ökológiai lábnyomot és a biokapacitást egyaránt globális hektárban (gha) fejezzük ki, amelynek termelékenysége egyenlő a Föld teljes bioproduktív területének átlagos termelékenységeivel.

biokapacitása (Biocapacity). Sajnos ez az érték a fél évszázaddal ezelőttinek is már csak a nyolcvan százalékára alakul.

Évtizedünkben az ökológiai lábnyom 2,8 gha/fő értékkel jellemezhető, miközben minden emberre átlagosan csak 1,5-1,6 gha biokapacitás jut. Ezek a számok könnyörtelenül rávilágítanak az ökológiai mérlegben, azaz a biokapacitás és az ökológiai lábnyom szembeállításánál jelentkező deficitre.

A 2019-es ökológiai lábnyom adatok listáján¹¹ hazánk a 85. helyen szerepel, 2,92 gha-os értékkel. A világ átlagos mérete 2,8 gha, melyet a magas egy főre jutó GDP-t produkáló országok többszörösen meghaladnak. Néhány – tetszőlegesen kiválasztott - ország ökológiai lábnyoma:

- Luxemburg 15,82 gha,
- Katar 10,8 gha,
- Egyesült Államok 8,22 gha,
- Ausztria 6,06 gha,
- Japán 5,02 gha,
- Szlovákia 4,06 gha,
- Magyarország: 2,92 gha,
- Angola 0,93 gha.

Az ökológiai lábnyom a következő főbb komponensekből tevődik össze:

a) Szántó lábnyom

Az emberi fogyasztásra, az állati takarmányozásra, a rostanyagok nyersanyagául és a bioüzemanyagok előállítására szolgáló növények termesztésének területigénye.

Az ökológiai lábnyom emberi fogyasztással kapcsolatos összetevői alapvetően a jövedelmektől függenek. Az irántuk megnyilvánuló keresletnek természetesen differenciált a jövedelemrugalmassága, és nyilván a normál javakon kívül magasabbrendű és inferior cikkek is szép számmal akadnak köztük.

Az emberi fogyasztásra – közvetve az állati takarmányozásra és a bioüzemanyagok előállítására - igényelt növények termesztésének határt szab az ilyen célra felhasználható terület szűkössége.¹² Az USA Külkapcsolatok Tanácsának tanulmánya szerint 2050-re 70-100 százalékkal nő az élelmiszerkereslet (elsősorban a felzárkózó országokban), emiatt az élelmiszerellátás globális biztonsági kérdéssé válik.

Korlátozza a kereslet növekedését a „kínai fogyasztói modell” térnyerése az angolszásszal szemben. Utóbbi egyre inkább a gazdag fehérek privilégiumává válik, míg a kínai modellt a kisemberek, a színes tömegek által a mindenütt, mindenkor, mindenki által megszerezhető áruk és szolgáltatások jellemzik.¹³

Legnyilvánvalóbb a szántó lábnyom korlátozottsága. J. Diamond becslése szerint ráadásul „a mai termőföldek 20 és 80 százalék közé becsült része már nagymértékben károsodott...”¹⁴

b) Legelő lábnyom

Annak a területnek a nagysága, amely a hús- és tejtermékekért, tojásért, irhért és gyapjúért tartott állatállomány eltartásához szükséges. Ehhez jónéhány fejlődő országban hozzáadódik az igavonó, másutt a hobbi- és sportállatok táplálásához igényelt terület.

c) Erdő lábnyom

Az éves rönkfa, papíralapanyag, faáru és tűzifa-igények kielégítéséhez szükséges területnagyság.

d) Halászati lábnyom

A különböző tengeri és édesvízi halfajok, egyéb vízi állatok halászatához, a velük folyó gazdálkodáshoz igényelt vízfelület.

¹¹ xforest.hu

¹² Különböző – meglehetősen nagy szóródást mutató - becslések szerint évenként 20-50 millió fő hal meg éhségben vagy alultápláltságban, jelentős hányaduk gyermek.

¹³ Lengyel 2007. 51.

¹⁴ Diamond 2007. 472.

A Nature, a világ egyik legtekintélyesebb folyóirata szerint a mezgazdasági területek 65 %-a, a halászterületek 75 %-a károsodott valamilyen mértékben.

e) Beépített földfelszín

A fogyasztási és termelési infrastruktúrához (pl. közlekedés, lakások, ipari létesítmények, vízi erőművek tározói) szükséges földterület nagysága.

f) Szénlábnyom

A fosszilis erőforrások elégetéséből, a földhasználat-változásból és kémiai folyamatokból keletkező széndioxid elnyeléséhez szükséges terület nagysága. Fél évszázad alatt több mint háromszorosára emelkedett, így jelenleg mintegy hatvan százalékban ettől a tényezőtől függ egy ember ökolábnyoma.

Fontos összetevője az előzők mellett az ökológiai lábnyomnak az édesvíz,¹⁵ jelentőségét¹⁶ hiba lenne alábecsülni.¹⁷ A Föld teljes vízkészlete 1200 millió köbkilométer, azonban az édesvíz ennek mindössze 3%-a. A globális vízlábnyom növekedését idézheti elő a 21. század elején kellő szanitációs feltételek híján élő mintegy 2,4 milliárd ember életmódjában remélhetőleg bekövetkező változás. Ennek hatására – figyelmeztet J. Diamond – „a föld alatti édesvízkészletek gyorsabban apadnak természetes pótlásuk üteménél, tehát várhatóan elfogynak...”¹⁸ Aggodalommal várhatjuk a következő évtizedek eseményeiről szóló híreket, hogy azok ne a vízkészletek birtoklásáért vívott háborúkról szóljanak.

Az élelmiszer és ivóvíz fogyasztási lehetőségek a mind élesebbé váló jövedelmi és vagyoni különbségek következtében egyre egyenlőtlenebbül oszlanak meg.¹⁹

A világ polarizáltságának egy más dimenziójára utal, hogy a fejlődő világ szennyvizének 90%-a minden kezelés nélkül ömlik a folyókba, tavakba, tengerekbe. Ez tovább rontja biokapacitásukat, életfeltételeiket.

A médiában az energiahordozók felhasználásának tényleges vagy vélt anomáliái kapják a legnagyobb publicitást. Egymásnak meglehetősen ellentmondanak a szakértők véleményei, sokan bizonyítják a műrevaló készletek növekedését (az új felfedezések, vagy a már korábban is ismert lelőhelyek gazdaságos kiaknázását lehetővé tevő technológiai fejlődés következtében).²⁰ Mások sötét tónusú képet festenek, úgy vélik – változatlan felhasználási jellemzők mellett – a tartalékok az évszázad második felében kimerülnek.

Nagyon komoly feszültségforrás, hogy a megkutatott készletek fölött viszonylag kevés ország rendelkezik. A ma ismert olajtartalék több mint 80 százaléka mindössze tizenöt ország területén található, közülük két ország, Szaúd-Arábia és Venezuela birtokolja az olajvagyon felét.²¹ Az energiahordozók felszínre hozatala és kereskedelme hatalmas és biztos profitot eredményez, de sokkal fontosabb a készletek stratégiai jelentősége. Ennek a jellemzőt hangsúlyozta a problémakör

¹⁵ A szakirodalom nem tekinti önálló komponensnek, mivel módszertanilag nem illeszkedik az előző összetevőkhöz: jelentősége ugyanis nem fejezhető ki terület-mértékegységgel.

¹⁶ Áder János 2013 szeptemberében a mátraverebélyi forrásból egy palack vizet vitt a pápának. Később így nyilatkozott: „Ferenc pápa kitalálta, miért ezzel érkeztem. Az egészséges ivóvíz hiánya és ennek szociális, egészségügyi, gazdasági, politikai és nem utolsósorban békét veszélyeztető összefüggései a 21. század egyik legnagyobb problémájának és kihívásának számítanak.”

¹⁷ 1,2 milliárd ember fogyaszt egészségtelen ivóvizet, emiatt évente 4 millió kisgyerek hal meg. Az emberiség 1/6-ának nem jut egészséges ivóvíz, pesszimista prognózisok alapján 2025-re már 2/3-ra növekszik ez az arány. Anticipálják, hogy minden negyedik ember olyan területen él majd, ahol a felmelegedés miatt 1-2 évtizeden belül megszűnik az ivóvíz-utánpótlás.

¹⁸ Diamond 2007. 473.

¹⁹ A világ 2153 dollármilliárdosának a vagyona akkora, mint a 4,6 milliárd legszegényebb embernek (60 százalék!) együttvéve – olvashatjuk az Oxfam 2020. január 20-i jelentése alapján minden hírportálon. (www.oxfam.org)

²⁰ Ez 1980 óta például a földgáztartalékok megkétszereződését eredményezte.

²¹ Minden energiahordozó készletének piaci áron vett értéke alapján a következő rangsor alakult ki: Oroszország (40,7 trillió dollár); Irán (35,3 trillió dollár); Venezuela (34,9 trillió dollár); Szaúd-Arábia (33 trillió dollár); Amerikai Egyesült Államok (28,5 trillió dollár); Kanada (20,2 trillió dollár); Irak (18 trillió dollár); Qatar (16,4 trillió dollár); az Egyesült Arab Emírátsok (13,8 trillió dollár) és Kína (13,2 trillió dollár). (www.tozsdeforum.hu)

kiemelkedő kutatója, E. F. Schumacher: „A tüzelőanyag-források igen egyenlőtlenül oszlanak el... Ha valaha létezett konfliktusforrás, hát ez az.”²²

A fogyasztás növekedésével, differenciálódásával szinte exponenciálisan emelkedik a keletkező szemét²³ és a fejlett gazdaságokban többnyire szelektíven gyűjtött - másodlagos nyersanyagként felhasználható -, építési, lakossági és technológiai hulladék. A szemét és a nem hasznosított hulladékok környezetkárosító hatásai sok esetben visszafordíthatatlanok, a víz-, levegő- és talajszennyezés negatív extern hatást gyakorol a háztartásokra és a vállalatokra, semlegesítésük költségei egyre nagyobb arányt képviselnek a költségstruktúrában.

Az energiahordozók felhasználásának és a fogyasztás, illetve a termelés során keletkező szemét létrehozásának arányai is szélsőségesek. „az USA, Nyugat-Európa és Japán polgárai átlagosan 32-szer annyit fogyasztanak fosszilis üzemanyagokból és egyéb erőforrásokból, mint a fejlődő országokban élő embertársaik, és nagyjából ugyanez az arány a szemétermelés mértékében.”²⁴

A mind nagyobb ökológiai lábnyom által megkövetelt gyors gazdasági növekedéshez azonban nem biztosítottak az ökológiai feltételek. A világgazdasági folyamatokban is érvényre jut a közgazdaságtan egyik alapvető axiómája, a szűkösség elve. Ennek megfelelően az ökológiai lábnyom minden egyes komponense esetében – eltérő mértékben ugyan, de – kénytelenül megjelennek az erőforrás-korlátok, a termelés mind gyakrabban ütközik azokba.

Maradhatunk-e fenntartható fejlődés útján?

A biokapacitást meghaladó emberi igények túlfogyasztást eredményeznek. Ezt a helyzetet nevezi a szakirodalom ökológiai túllövésnek (Ecological Overshoot).

Az emberiség ökológiai lábnyomának regisztrált növekedése folyamatosan feszíti a környezet által biztosított kereteket. Ez az állapot csak korlátos ideig maradhat fenn, mivel az ökológiai mérleg kumulálódó negatív egyenlegei mennyiségileg és minőségileg rontják a természet állapotát, az ökoszisztéma folyamatos, több dimenziójú degradálódását, végső soron akár összeomlását idézhetik elő. Ezt elkerülendő, az emberiségnek racionalizálnia, esetleg korlátoznia kell fogyasztását, termelését.

A borús kilátások elkerülése érdekében fogalmazódott meg a fenntartható növekedés gondolata 1992-ben, a Rio de Janeiroi „Környezet és fejlődés” világkonferencián. Ezt megelőzően, már 1972-ben ráirányította a problémára a figyelmet a Római Klub első – a világ közvéleményét sokkoló – jelentése.²⁵ A MIT tekintélyes kutatóinak véleménye szerint, ha nem következik be alapvető szemléletváltás a fogyasztásban és a termelésben, akkor egymás után merülnek ki a Föld természetes erőforrásai, a világ gyorsan közelít a katasztrófához.

Az 1960-as évtized első felében és az ökológiai lábnyom még csak 63 százalékat tette ki Földünk biológiai kapacitásának, amely a hetvenes években már egységnyire emelkedett. Azt követően fokozatosan romlott a két kategória közötti arány, a túllövés napja egyre előrébb került a naptárban.²⁶ 2019-ben július 29-én következett be a túllövés napja,²⁷ amely a legkorábbi időpont a regisztrációk sorában! Wackernagel borúsan prognosztizálta, hogy a „túlteljesítés” akár bolygónk ökológiai forrásainak kimerüléséhez is vezethet.

2020-ban valószínűleg ismét augusztusra csúszik vissza ez a figyelmeztető dátum, a termelőegységek részleges vagy teljes leállása, a rövidített munkaidő, a sok országban bevezetett lakóhely-elhagyási korlátozások miatt mérséklődő közlekedési igények, a visszafogottabb költsézhajlandóság következtében.

²² Schumacher 1991. 276.

²³ Ezek az anyagok kikerülnek a gazdaság körforgásából, megoldandó feladat lerakásuk, tárolásuk, megsemmisítésük.

²⁴ Diamond. 2007. 477.

²⁵ Meadows, Donella H.– Meadows, Dennis L.- Randers, Jorgen – Behrens, William W. 1972

²⁶ A dátumot a Global Footprint Network kanadai környezetvédő civil szervezet határozza meg, saját számításai alapján.

²⁷ Katarban alig másfél hónap alatt, február 11-én elérték a túlfogyasztás napját, míg Luxemburg február 16-án, az Egyesült Arab Emírátságok március 8-án, Kuvait március 11-én, az Egyesült Államok március 15-én merítette ki újratermelődő erőforrásait.<https://szekelyhon.ro/aktualis/okologiai-tulloves-romania-mar-julius-12-en-elhasznalta-az-orszag-eves-eroforrasait>.

A természet – idén talán kicsit enyhülő - „kizsákmányolását” jelentős részben a szemét, a hulladék feldolgozásának megoldatlansága, az üvegházhatást kiváltó gázok (kiemelten a széndioxid) légkörbe jutása váltja ki.

Donella Meadows, Dennis Meadows és Jorgen Randers 1992-ben, frissített adatokkal, újrafuttatták modelljüket, majd „A növekedés határai harminc év múltán” című, 2004-ben²⁸ megjelent könyvükben az új adatok, a rohamosan fejlődő módszertan és a fejlettebb technika bázisán végezve elemzésüket, átdolgozták konklúzióikat. Utóbbi írásukban Dennis Meadows és munkatársai nem palástolt keserűséggel jegyzik meg: "Szomorú tény, de az emberiség az elmúlt harminc évet haszontalan vitákkal és a globális ökológiai kihívásokra reagáló jóindulatú, de nem igazán elkötelezett akciókkal fecsérelte el. Nincs még egy másik harminc évünk, amit elherdálhatnánk. Sok mindennek kell ahhoz változnia, hogy a túllövést ne összeomlás kövesse a 21. század során."²⁹

Dennis Meadows a 2010-et követő két évtizedben lényegesen drámaiabb változások bekövetkezésére számít, mint amilyeneket a múlt században átéltünk.³⁰ Megoldást a társadalom szemléletének gyökeres átalakulása eredményezhet, ha a GDP abszolútizálása helyett a jóllét, a boldogság³¹ kerül előtérbe.

Szokatlan optimizmus jellemzi Gunter Pauli álláspontját, amelyet „A kék gazdaság”³² című könyvében fejtett ki. Jövőbe vetett hitét már a munka alcíme is kifejezi: „10 év, 100 innováció, 100 millió munkahely”. Határozottan kijelenti, hogy „a Kék Gazdaság biztosítja az ökoszisztéma evolúciós fejlődését, így mindenki részesedhet a természet végtelen kreativitásából, alkalmazkodási képességéből és bőségéből.”³³

Elképzelései szerint „Ha a természet iránymutatása szerint alakítanánk ki a gazdaság működését, akkor hatékonyan és hulladék nélkül hasznosíthatnánk az energiát és erőforrásainkat, s nem, mellékesen több százmillió munkahelyet is teremthetnénk.”³⁴

Polányi Károly sokkal pesszimistább. Gondolkodásmódja nem a piac felsőbbrendűségében hívő – Schumacher által élesen bírált - közgazdász szellemi megnyilvánulása, hanem a közgazdaságtan felszíni rétegeinél mélyebbre hatoló gazdaságfilozófus probléma-közelítése. „... a munka és a föld nem más – írta -, mint maguk az emberi lények, akikből minden társadalom áll, és a természeti környezet, amelyben a társadalom egzisztál. Bevonni ezeket a piaci mechanizmusba annyit jelent, mint magát a társadalom szubsztanciáját rendelni alá a piac törvényeinek.”³⁵

Gazdaságfilozófiai felfogásából következően a múlt század negyvenes éveiben – amikor még csak prognosztizálhatta a társadalmi és gazdasági változásokat - Paulinál sokkal borúsabb képet alkotott a jövőről: „Reszketés és félelem közepette közeledünk a gépkorszak első évszázadának végéhez. E korszak annak köszönheti sikereit, hogy az embert készakarva, sőt lelkesen alárendelte a gép szükségleteinek.”³⁶ „Az áru-fikció egy tulajdon sínein mozgó és saját törvényei által kormányzott gépezet játéka bízta rá az ember és a társadalom sorsát.”³⁷ Nyilván ez a gépezet nem rendelkezik empátiával, nem változtat működési szabályain az emberiség fennmaradását veszélyeztető katasztrófa elkerülése érdekében.

²⁸ Magyar nyelven 2005-ben adták ki..

²⁹ Meadows, D. H.–Meadows, D. L.–Randers, J. 2005.

³⁰ Meadows szerint másfél ezer tudós - köztük 102 Nobel-díjas – véli úgy, hogy katasztrófális helyzet következhet be.

³¹ A MIT kutatócsoportja 1982-ben dolgozta ki a „boldogságmérés” módszertanát, amelynek fogalmi és metodikai kérdéseit azt követően is sok statisztikus finomította.

³² Ez a könyv is a Római Klub jelentéseinek sorába emelkedett.

³³ Pauli 2011.27.

³⁴ Pauli 2011.44.

³⁵ Polányi 1976. Ez az alárendelés az emberi közösségek fokozatos elsoványodását jelenti, amelyek közül az egyik legmodernebb forma, a szakszervezet is nagyon sokat veszített jelentőségéből. Az ember így a „magányos tömeg” (David Riesman) egy személytelen, a siker és a közvélemény által irányított elemévé degradálódott.

³⁶ Polányi 1976 123.

³⁷ Polányi 1976. 127. Valójában a „gép” a profitmaximáló pénztőke fizikai tőkejavakba történő befektetését szimbolizálja.

A népesség növekedése által gerjesztett súlyos feszültségek

Az egyes országok aktuális ökológiai lábnyoma semmi mással nem helyettesíthető támpontot ad az adott ország gazdasági-politikai stratégiájának kidolgozása, társadalmi-gazdasági területeket érintő döntései, cselekvései és nemzetközi szinten történő fellépése számára. Ezek a nagy horderejű lépések azonban csak elemei, komponensei a kialakítandó hosszabb távú döntéssorozatnak, elengedhetetlen azok dinamizálása.

Mivel a biokapacitás csak viszonylag lassan, elfogadható kiszámíthatósággal módosul, tudományos szempontból az igazi kihívást az országban, a nagyobb régióban, a Föld egészében érvényesülő népesedési tendenciák minél megalapozottabb feltérképezése jelenti. Egy-egy terület lakosságának várható száma erősen függ az ország(ok) népesedési politikájától, az ott élők kor és műveltség szerinti összetételétől, a történelmi hagyományoktól, az emberek szocializációjának jellegétől stb., de elsősorban talán jövedelmi helyzetétől.

A világ államait szorító kemény népesség-satu egyik fő oka lakosságuk gyors emelkedése, amely alapvetően a fejlődő országokra³⁸ koncentrálódik. Ez a termékenységi ráták előrevetítése segítségével viszonylag könnyen prognosztizálható.

Az Európai Unió tagországai a népesség-növekedést alapvetően befolyásoló termékenységi rangsor 124. és 182. helye között találhatók (hazánk a 163., 1,51-es mutatóval), míg az Egyesült Államok két egységet alig meghaladó értékkel ugyanennek az intervallumnak az elején helyezkedik el (132.).³⁹ A rangsor élén Niger, Szomália, Kongói Demokratikus Köztársaság, Mali és Csád foglal helyet, az első húsz helyen csak Afrikai ország található, a fejlett országok mutatójának mintegy háromszorosát kitevő termékenységi aránnyal.⁴⁰

A népesség-megoszlás ma is aránytalan. A nyugati civilizáció mag-országainak, tehát Észak-Amerikának és az Európai Gazdasági Térség országainak együttes lakossága elmarad az egy milliárd főtől, míg a fejlődő országok hat milliárdnál nagyobb népességet⁴¹ tartanak el. A prognosztizált termékenységi ráták alapján a világ népességének struktúrája a jövőben még polarizáltabbá válik.

Figyelemfelkeltő és általánosítható precedens Lagos esete, a nigériai főváros népessége ugyanis elképesztő ütemben növekszik. Az 1950-es évek 300 ezres lakosságszáma mára 20 millióra emelkedett, 2050-re pedig feltehetően megduplázódik, eléri a 40 milliót. A Hírportál szerint 30 éven belül Afrika népessége megkétszereződik, 1,2 milliárról 2,5 milliárdra emelkedik. E periódus végére 400-410 milliós lakosságával Nigéria a harmadik legnépesebb ország lesz a világon.⁴² A lakosság növekedési üteme másutt is szédületes, a 48 legszegényebb országban 2050-re háromszorosára emelkedik a népesség.

Érdekes adalékot jelentenek az arab világ népesedési adatai. Lakosságuk „egyharmada 15 éves kor alatti, másik harmada 15 és 29 év között van. A medián életkor 24 év, a világon a második legalacsonyabb, csak a Szaharától délre eső Afrikában alacsonyabb.”⁴³

Az ENSZ „optimista” prognózisa szerint a Föld népessége 11,2 milliárd főnél tetőzik.⁴⁴ Aggasztó azonban, hogy ez a többlet a fejlődő országokban jön világra, amelyek ma sem tudják fenntartható módon ellátni lakosságukat! Kitűnően reprezentálja a problémát Niger példája. Az ország 10 milliós népességet lenne képes ellátni, de már 20 millióan lakják, amely létszám 2035-re megduplázódik, 2050-ben pedig a lakossága eléri a 68 milliót. A Szaharától délre fekvő Száhel-övezet egészét is jellemzik a leírtak. A kietlen régió 80 millió ember otthona, 2060-ra azonban 400 millióra emelkedhet a lakossága.

³⁸ A Világbank 129 országot minősít fejlődőnek.

³⁹ A fejlett országok „öslakossága” esetében még kedvezőtlenebb lenne a kép, ha a betelepült – elsősorban muszlim - népesség magas rátája nem hatna mutatójukra rendkívül pozitívan. Ez a jelenség elsősorban Franciaországban figyelhető meg.

⁴⁰ <http://worldpopulationreview.com>

⁴¹ Az öt BRICS-ország lakossága 2020-ban együttesen már meghaladja a 3,2 milliárd főt.

⁴² www.dehir.hu >

⁴³ www.magyardiplo.hu

⁴⁴ <https://nincs-megallas-11-milliard-ember-lesz-a-foldon/behir.hu/>

Érdekes „verseny” folyik India és Kína között. Utóbbi 2008-as 1324,7 milliós népessége 175,4 millióval haladja meg Indiáét. A termékenységi ráták közötti különbségek (India 2,62, Kína 1,54) alapján azonban 2050-re már India lesz a legnépesebb ország (1755,2 millió fő), „lekörözve” Kínát (1437 millió).⁴⁵ India 12 év leforgása alatt már ledolgozta hátránya nagy részét.

A satu másik pofája a fejlődő országokban a lakosság magasabb színvonalon történő ellátásának igénye. A fejletlen fogyasztása mintaként is szolgál. Nyilvánvaló például az indiaiak – akik „veszélyes szintű éhínségben” élnek (International Food Policy Research Institute) törekvése, hogy közelítsék a fejlettebb országokban élők fogyasztási nivóját.

A társadalmi igények nemcsak a fejlődő gazdaságokat kényszerítik GDP-jük növelésére, de a fejlettekben is elvárja a lakosság – a választási kampányokban megfigyelhető ígéretspirál ezt az igényt még táplálja is –, hogy tovább emelkedjen fogyasztásuk.⁴⁶ Ennek feltétele előállítandó bruttó hazai termékük további lendületes növekedése, amelynek hatásait még inkább fokozza bizonyos javak és erőforrások előállításának egyre mostohábbá váló feltételrendszere, emiatt meredeken növekvő határköltege.

Népesség, termelésnövekedés – mint a politikai küzdelmek motiválói

A rész első felében feltételezzük, hogy az állam döntési-hatalmi pozíciója csorbítatlan, képes a közjó érdekében irányítani és integrálni a pártok, a lakosság tevékenységét. Ez a népesség esetében az ökológiai lábnyom által átfogott komponenseknek megfelelő szükséglet-kielégítést célozza (nyilván szemét, hulladék és karbonlábnyom nélkül.) A biokapacitás, az erőforráskorlátok már a célmeghatározás fázisában is mérséklethez készítetik a döntéshozókat.

Az USA egyik tekintélyes intézménye, a Külkapcsolatok Tanácsa (CFR) úgy ítéli meg, hogy a következő évtizedekben már nem lesz elegendő élelmiszer, a növekvő lakosság és a szegény országok néptömegeinek (talán) felzárkózó fogyasztása következtében a század derekára nagyjából megduplázódik ezeknek a cikkeknek a kereslete. Az élelmiszertermelés globális biztonsági kérdéssé válik, illetve már ma is annak tekinthető. Az édesvízkészletek elégtelensége ugyancsak stratégiai jelentőségű probléma. A táplálékok előállítása mellett a fogyasztási célú iparcikkek, valamint a fizikai tőkejavak gyártása is hatalmas mennyiségű energiát igényel.

A lakosság eltartásához szükséges javak termelése T. R. Malthus korában⁴⁷ csak egyenletesen, számtani haladvány szerint volt bővíthető. A megoldást a népesség szaporodásának mérséklődésében látták, amely mértani haladvány szerinti növekedésre lett volna képes. A kiegyensúlyozást a háborúk, járványok, a visszatérő éhínségek – drasztikusan ugyan –, de elvégezték.

Az utóbbi évtizedekben a világ biokapacitásából való minél nagyobb részesedésért harcolnak az országok. Kína stratégiája az afrikai és dél-amerikai országok viszonylatában példaértékű. „Kína a be-nem-avatkozás politikájának – non-interference policy – alkalmazásával behatolt Délkelet- és Közép-Ázsiába, Afrikába, Latin-Amerikába. Kína előnye, hogy ellentétben az Egyesült Államokkal, ideológia-mentes politikát folytat”⁴⁸ – írja Lengyel László. Gyümölcsöző számára az afrikai államokkal megvalósuló informális együttműködés, amelyeken rendre megjelelik az érintett országok vezetőinek kilencven százaléka. Az együttműködés a mezőgazdasági területek hasznosítására, az ásványvagyon és energiahordozók kitermelésére, az infrastruktúra fejlesztésére koncentrál. A nagyobb országok esetében bilaterális szerződésekkel bástyázza körül pozícióit, igyekszik belépni a regionális hatókörű intézményekbe, így például az Amerika-közi Fejlesztési Bankba (BID) és a Karibi Fejlesztési Bankba (BDC) is.

⁴⁵ Népességmérő órák szerint idén, 2020. április 12-én Kína népesség-előnye már csak 41 millió fő. (Kína 1402, India 1361 millió fő). (A Wikipédia, a szabad enciklopédia 2020. április 13-án ellenőrzött változata alapján.)

⁴⁶ Sokan átültetik a Weber-Fechner törvényt a közgazdaságtan területére is. E felfogás értelmében az egyén a stagnáló fogyasztást visszaesésként éli meg, a 2-3 százalékkal növekvőt konstansként érzékeli, s csak az e fölötti emelkedést tekinti valóban a javuló életszínvonal megnyilvánulásának.

⁴⁷ Pamfletjének első változatát 1798-ban írta, majd öt évvel később jelent meg annak kibővített változata.

⁴⁸ Lengyel 2007. 50.

Az energiahordozók mintegy hetvenöt százalékát tíz ország birtokolja⁴⁹. „A világ nagyobb része ezektől az országoktól függ,⁵⁰ ami az importőr országok helyzetét meglehetősen bizonytalanná teszi.

Daniel Lazare idézi 1917-ben írt cikkében Anthony Cordesmant, a Center for Strategic and International Studies (CSIS) tagját: „az olaj a belátható jövőben is fontos energiaforrás marad, tekintettel arra, hogy a megújuló és más alternatív energiaforrások korlátozottan növekszenek. A Perzsa-öböl rendelkezik a világ olajtartalékainak kétharmadával, így kritikus térség marad a jövőben is. Ottani pozíciónkat ezért minden áron meg kell őriznünk.”⁵¹

Az országok nagy részét korlátozott költségvetési bevételeik, felhalmozódott adósságaik potyautas-viselkedésre készítetik, sőt kényszerítik, gyakran fontos nemzetközi egyezmények (Klímaegyezmény) esetében is. Ez a magatartási mód akkor következhet be, ha a szereplők között nincs közgazdasági értelemben rivalizálás, és nem áll fenn a kizárás lehetősége sem. A környezetvédelem (mint közjószág) esetében a piac nem megfelelő mechanizmus az erőfeszítések koordinálására, sőt az országok egy részét éppen a közgazdaságtan logikája motiválja erre a sajátos viselkedésre.

Megkíséreljük a jelenség létét indirekt módon bizonyítani, azaz feltételezzük a piaci mechanizmus érvényesülését, és annak alapján vonunk le következtetéseket.

		A környezetvédelemért minden más ország	
		vállal költséget	nem vállal költséget
Az adott ország	vállal költséget	A) kiadásáért akkora hasznosságot kap, mint amekkorát bármely más célú kiadás esetén is hozzájutna	B) a többiek miatt nem jelenik meg a környezetvédelmi kiadás hozadéka, az tehát „felesleges”
	nem vállal költséget	C) ingyen jut a környezetvédelem előnyeire	D) nem valósul meg környezetvédelem, de nincs felesleges kiadás sem

A vizsgált ország amennyiben:

- vállalja a környezetvédelem költségeit, nem szerez előnyöket (A), de lehet hátránya (B),
- nem vállal költséget, nem lesz hátránya (D), de lehet előnye (C).

Nyilván az ország számára a potyautas-viselkedés lesz racionális.

A fejezet további részében feloldjuk az állam közjót szolgáló tevékenységére vonatkozó korábbi feltevésünket. Ebben a realisabb feltételrendszerben mutatjuk be bizonyos jól elhatárolható érdekcsoportok törvényalkotásra gyakorolt befolyását. Ezek a körök hathatósan részt vállalnak a makroökonómiai értelemben vett rendszerszabályozás kialakításában.

J. M. Keynes 1926-ban tartott előadást „A szabad verseny vége” címmel, amely természetesen tanulmány formájában is megjelent. Ebben egyértelműen utalt a gazdasági érdekcsoportok szerepére az elv megvalósításában. „az individualizmus és a laissez-faire mélyen gyökerezik a késői tizenharmadik és a korai tizenkilencedik század politikai és morális filozófiájában, mégsem gyakorolhattak volna olyan tartós hatást a közügyek vitelére, ha nem feleltek volna meg a korabeli üzleti világ igényeinek és kívánságainak.”⁵² Nevezett körök egyetértése, sőt kezdeményezése kellett a szabad verseny bevezetéséhez és jogi feltételeinek megteremtéséhez. Lényegében ezek a

⁴⁹ Oroszország, az USA és a Közel-Kelet a fosszilis energiahordozó-készletek több mint hatvan százaléka fölött diszponál. www.tozsdeforum.hu

⁵⁰ www.tozsdeforum.hu

⁵¹ www.magyardiplo.hu

⁵² Keynes 1931. 204.

csoportok a háttérből erőteljesen befolyásolták államaik politikai stratégiáját, kül- és belpolitikai lépéseit.

Hasonlóan vélekedett Polányi Károly, aki 1946-ban, Londonban megjelent munkájában annak a véleményének adott hangot, hogy „a laissez faire szándékos állami tevékenység eredménye volt.”⁵³

Milton Friedman elemzése alapján következő álláspontot fogalmazta meg: „... a FED felállítása egy szűk csoport számára olyan hatalmat biztosított – amivel időről időre éltek is –, hogy önkényes folyamatok segítségével jelentős és felismerhető módon megváltoztassák az események menetét...”⁵⁴

A nagyvállalatok tulajdonosai és menedzserei korszakunkban is egyértelmű befolyást gyakorolnak a társadalmi, gazdasági és politikai életre, biztosítva vállalkozásaik dinamikus növekedését, profitabilitását. Ezt észlelve vetette 1935-ben papírra Balla Antal kritikus gondolatait a világon másodikként elfogadott trösztellenes törvényről: „A közfelfogás ... megsejtette, hogy a trösztök nemcsak gazdasági, hanem általában hatalmi faktorokká nőnek majd ki magukat. Ezért szavaztatta meg a kongresszus a Sherman-Act-ot,⁵⁵ amelyet azonban végrehajtani nem tudtak. Megpróbálták megrendszabályozni a különböző ipari „királyokat”, de azok olyan befolyást gyakorolnak a politikai életre, hogy az államhatalom minden kísérlete meddő maradt. A trösztök tovább nőttek és végre kezükbe került az Egyesült Államokban minden hatalom.”⁵⁶

Pregnánsan szimbolizálja a gazdasági körök üzleti filozófiáját a Mayer Amschel Rotschildnak tulajdonított mondás: „Adjátok kezembe egy ország pénzügyeit, és nem érdekel, hogy kik hozzák a törvényeket a parlamentben!”⁵⁷

A tekintélyes közgazdák és a kiváló gazdaságtörténész álláspontjainak megismerése után tekintsük át néhány nagy formátumú politikus – mind az Egyesült Államok elnökeiként alapozták meg hírnevüket - véleményét.

Woodrow Wilson, az 1913-as *Fed*-törvény aláírója helyesen látta, hogy „Az igazi nagy monopólium ebben az országban a nagy hitelek monopóliuma. ...Nagyszerű ipari nemzetünk a hitelezés rendszere által ellenőrzött. Hitelrendszerünk magántulajdonban összpontosul.⁵⁸ Így aztán a nemzet növekedése és minden tevékenységünk néhány ember kezében van... már csak a saját korlátaik miatt is, gyengíteni, ellenőrizni és megsemmisíteni akarnák a valódi gazdasági szabadságot.”⁵⁹

F. D. Rooseveltnél 1933-ban, beiktatási beszédében még nála is borúlátóbban ítélte meg – évszázados távlatra visszatekintve - az Egyesült Államok gazdaságában érvényesülő súlyos anomáliákat: „Az igazat megvallva a kormányzat már Andrew Jackson⁶⁰ ideje óta a központi pénzügyi erők kezében van.”⁶¹

Megdöbbenő a néhai Kennedy elnök nem sokkal halála előtt tartott beszédének egyik gondolata: „Amivel világszerte szemben állunk, az egy monolitikus és könyörtelen összeesküvés, mely egyre növekvő befolyását elsősorban rejtett eszközökkel éri el. Egy rendszer ez, mely óriási mértékű emberi és anyagi erőforrásokat szívott magába, hogy felépíthesse belőle egy rendkívül hatékony gépezetet, mely összehangol katonai, diplomáciai, hírszerzési, gazdasági, tudományos és politikai műveleteket. Ténykedései nem nyilvánosak, hanem álcázottak. Hibáit nem jelentik, hanem mélyen eltemetik. Ellenzőit nem elismerik, hanem elhallgattatják.”⁶²

Lóránt Károly, az Európai Unió korábbi tisztségviselője is hasonlóan látja a működő és portfólió tőke tulajdonosainak szerepét: „Államaink hitelezői, a mi nemzetközi befektetőink, épp a deregulált

⁵³ Polányi 2004. 187.

⁵⁴ Friedman 1986/B. 85.

⁵⁵ A törvényt 1890-ben fogadta el az USA Kongresszusa.

⁵⁶ Balla 1935: 131

⁵⁷ Gondolata akár a világ egészére is kiterjeszthető: mindössze a Föld négy országában nincs jelenleg Rotschild-érdekeltség: Észak-Koreában, Iránban, Kubában és Líbiában. Megjegyzendő, hogy 2001. 09. 11 előtt még Afganisztánban és Irakban sem működött.

⁵⁸ Éppen ezt szentesítette a Fed-törvény.

⁵⁹ mek.oszk.hu > html.

⁶⁰ Az USA hetedik elnöke, 1829-1837. között.

⁶¹ http://www.youtube.com/watch?v=5IOIIWjtVg0&feature=player_embedded.

⁶² www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=8093

piacoknak hála, sikeresen nyomultak be a nemzeti belső piacokra és itt minden eszközt magukhoz ragadhattak, hogy kedvük szerint kényszerítsék a helyi gazdaságpolitika alakulását.”⁶³

Sokak szerint ezek a gondolatok akár összeesküvés-elméletek elemei is lehetnének, feltehetően kifejtőik személyisége, társadalmi-politikai státusza szerteoszlatta ezt a gyanút. Egyéniségüket tekintve alapvetően különböznek a mai elnöktől, Donald J. Trumptól, akit Martin Wolf, a Financial Times szemleírója plutopopulistának nevezett, mivel döntéseivel a legvagyonosabbakat szolgálja, beszédeivel a legszegényebbek közül próbál szavazókat szerezni.

A gazdaság reprezentáns képviselőinek beszivárgása, terjeszkedése a politika körébe felkeltette Schumacher ellenszenvét, ám 1991-es intése csak pusztába kiáltott szó maradt: „... veszélyes összekeverni az üzletet a politikával. Az ilyen összekeveredés általában alacsony hatékonyságú üzleti és korrupt politikai életet eredményez.”⁶⁴

Mintha az elnökök által „hozott” anyagból dolgozott volna J. E. Stiglitz midőn a következő, nagy horderejű megállapítást fogalmazta meg: „Úgy tűnik, a globalizáció jelenlegi formájában a nemzeti elitnek régi diktatúráját a nemzetközi pénzvilág új diktatúrája váltja föl...”⁶⁵ Ennek a diktatúrának egy lehetséges kifejlődési útját is felvázolta: „Az úgynevezett önszabályozó piacgazdaság maffiakapitalizmussá⁶⁶ fejlődhet – és maffia típusú politikai rendszerré.”⁶⁷

A Nobel-díjas közgazdász tanulmányában Pierre Bourdieu és Michel Foucault gondolatiságát terjesztette ki, akik már a hetvenes években is éles kritikával analizálták a neoliberalizmust. Ezt olyan irányzatnak tekintették, amelynek képviselői – meghódítva az államapparátus legfontosabb pozícióit – ráerőszakolják a versenyt a társadalom és gazdaság minden szereplőjére. Stiglitz a nagyvállalatok gátlástalan érdekérvényesítésében látja a neoliberalis gazdaságpolitika uralomra jutásának magyarázatát: „Ami... a neoliberalis piaci fundamentalizmust illeti, az mindig is speciális érdekcsoportok szolgálatába állított politikai doktrína volt, amelyet nem támasztott alá gazdasági elmélet. Azt is világossá kell tenni, hogy a neoliberalizmust történelmi tapasztalatokkal sem lehet igazolni.”⁶⁸

Amartya Sen, a Nobel-díjas indiai származású közgazda többek között Isaiah Berlinre hivatkozva a szabadság kétféle felfogását különbözteti meg: a pozitív és a negatív szabadságot. A szabadság pozitív értelemben azt jelenti, amit az egyén képes megtenni vagy elérni (freedom to). Ezzel szemben a szabadság negatív értelme azoknak a korlátozásoknak a hiányát hangsúlyozza (freedom from), amelyeket az egyik személy vagy az állam egy másik személlyel szemben gyakorolhat.⁶⁹ A neoliberalis elmélet a szabadság negatív felfogásának platformján állva hirdeti, hogy a nemzeti korlátozások eltörlése, a szabad verseny előtérbe helyezése milyen előnyökkel jár a világ államaira.⁷⁰

Kádár Béla akadémikus, az Antall-kormány minisztere – minden bizonnyal államigazgatási tapasztalataira is építve – a következőket állapította meg: „a transznacionális nagyvállalatok, sőt nagyvállalati koalíciók⁷¹ érdekérvényesítési erejével szemben a Föld országainak túlnyomó többsége⁷² eleve korlátozott cselekvőképességű.” Hozzáfűzte: „Különösen a kisebb gazdasági potenciállal rendelkező s államszervezetileg legyengített országok védtelenek a nagyvállalati erőfölénnyel szemben.”⁷³ A világ száz legerősebb gazdaságának több mint felét már az ezredforduló idején is

⁶³ Csermely 2011.

⁶⁴ Schumacher 1991. 276.

⁶⁵ Stiglitz 2002. 247.

⁶⁶ Már több mint másfél évtizeddel ezelőtt használta a magyar szakirodalomban újabban sokak által újdonságnak tekintett fogalmat. Az elsőség nem lehet vitás.

⁶⁷ Stiglitz.2003. 19.

⁶⁸ www.project-syndicate.org

⁶⁹ Sen 2003

⁷⁰ A valóság ezzel szemben az, hogy a külkereskedelmét kedvezőbb adósságkezelési módok elérése érdekében liberalizáló 150 országban a beözönlő tömegtermékek miatt vállalatok ezrei jutottak csődbe, tömeges elbocsátások következtek be

⁷¹ Gourevitch, Peter (1986): Politics in Hard Times; Ithaca – London Cornell University Press.

⁷² Mindenképpen ide sorolható a világbank által fejlődőnek minősített országok döntő többsége.

⁷³ Kádár 2007. 68.

transznacionális cég alkotta.⁷⁴ A Fortune 500-as listáján szereplő nagyvállalatok együttes árbevétele meghaladja a föld évi GDP-jének két-ötödét.

A politikusok és tudósok áttekintett gondolataiból, állásfoglalásaiból az a konklúzió adódik, hogy az egyes országok politikai döntéseit, belpolitikai és nemzetközi szinten tett lépéseit a befolyásos gazdasági-politikai körök érdekei határozzák meg.

Miért következhet be a civilizációk összeesése?

A történelem alapvetően Európában játszódott, cinikusan fogalmazva: az afrikaiak évszázadokon keresztül csak árucikként, rabszolgákként jelentek meg a világgazdaság színpadán. Földrésznünk hatalmai gyakran – néha évtizedeken keresztül - háborúztak egymással, Afrikát, részben Amerikát és Ázsiát gazdasági-politikai vadászterületnek tekintették. Az egymás közötti villongások két ízben is világháborúvá szélesedtek, a másodikat követően felbomlott a gyarmati rendszer. A korábbi gyarmatok jogi függetlenségük bázisán kezdték kiépíteni politikai és gazdasági önállóságukat. Ez a folyamat nagyon vontatottan halad (gondoljunk az Európai Unió társult országainak helyzetére, vagy például Franciaország viszonyára volt gyarmataival.⁷⁵

Néhány korábbi gyarmat, illetve ezt a sorsot szerencsésen elkerülő fejlődő ország képes volt kitörni az elmaradottságból, fejletlenségből, és ma már a világ országainak GDP-szerinti rangsorában az első ötven közé került. Mivel népességük százmilliós - sőt, Kína és India esetében milliárdos - nagyságrendű, ezért még a GDP-jüket megjelenítő hatalmas árutömeg sem képes lakosságuk számára elfogadható életszínvonalat⁷⁶ biztosítani.

A FAO 2015-ös jelentése szerint 37 ország van kritikus helyzetben, az International Food Policy Research Institute ugyanezen évben közzétett Globális Éhségindexén még több (94) ország szerepel. Az éhínség által sújtott országok között találhatjuk – némi meglepetésre - az összes BRICS-országot. Indiában veszélyes, Kínában és a Dél-Afrikai Köztársaságban súlyos, Brazíliában és Oroszországban alacsony szintű éhínséget regisztráltak.⁷⁷

A világ legnagyobb összefüggő éhségövezete Afrika déli része (Zimbabwe, Malawi, Zambia, Mozambik, Lesotho, Szváziföld). Sokan osztják a FAO véleményét, miszerint itt, az úgynevezett "szubszaharai" térségben belátható időn belül nem csökken jelentősen az éhezők száma. A kérdést világszintre kiterjesztve T. Lanslor arra a konklúzióra jutott, hogy „évente 36 millió ember hal meg éhség és rossz táplálkozás közvetlen vagy közvetett következményeként.”⁷⁸

A napjainkban dúló járvány miatt az Oxfam prognózisa szerint félmilliárd ember süllyedhet ismét nyomorba. El kell gondolkodnunk José María Venának, az Oxfam nemzetközi ideiglenes ügyvezető igazgatójának szavain: „a világjárvány pusztító gazdasági hatását a glóbusz valamennyi pontján érezni. De a szegény országok szegény népeit, melyek eleve a túlélésért küzdenek, szinte egyáltalán nincs védőháló mi megfogja, és megakadályozza, hogy nyomorba hulljanak.”⁷⁹

Összességében megállapítható, hogy a jelenleg is magas, de várhatóan tovább növekvő életszínvonal biztosítása egyik oldalról, az éhség rémétől való menekülés⁸⁰ a másik oldalról politikai konfrontációkat, súlyos konfliktusokat idézhet elő a világ országai között.

A fejlett európai országok – amelyek viszonyát a múltban villongások, háborúk jellemezték – most az Európai Unió tagjaiként nagyjából egységes platformon jelennek meg, koordinálva céljaikat, döntéseiket, lépéseiket néhány integráción kívüli állammal, kiemelten az Egyesült Államokkal. Bankjaik, multi- és transznacionális vállalataik behálózzák az egész világgazdaságot, de a nemzetközi pénzügyi-gazdasági szervezetekben is meghatározó súllyal rendelkeznek. „A

⁷⁴A listát összeállító Institute for Policy Studies nevű amerikai kutatóintézet jelentése szerint a világgazdaság 51. legnagyobb vállalatának gazdasági potenciálja meghaladja a rangsorból kimaradt 144 ország bármelyikének teljesítményét.

⁷⁵ A témát nagyon alaposan elemzi „A gyarmatoktól a Charlie Hebdo-i terrorig” című tanulmány <http://www.vilaglato.info/a-gyarmatoktol-a-charlie-hebdo-i.../>

⁷⁶ Kínában még az elmúlt évtizedben is százezrek haltak éhen, köztük fél milliónál több gyermek. (Forrás: Klímablog)

⁷⁷https://en.m.wikipedia.org/wiki/Global_Hunger_Index

⁷⁸ http://toriblog.blog.hu/2008/03/07/a_mezogazdasagi_forradalom

⁷⁹ <http://merce.hu>

⁸⁰ Ez akár szó szerint is érthető: bekövetkezhet a migráció erőteljes felerősödése.

Nyugat az egyetlen civilizáció – konstatálja S. P. Huntington –, melynek számottevő érdekelttségei⁸¹ vannak az összes többi civilizációban⁸² vagy térségben, és képes befolyásolni az összes többi civilizáció vagy térség politikáját, gazdaságát és biztonságát.”⁸³ Érdekes a neves szerző egy másik gondolata is: „... a lényegi különbség a Nyugat mind ez idáig domináns civilizációja és az összes többi civilizáció között van, amelyek viszont kevés közös vonással rendelkeznek, ha rendelkeznek egyáltalán ilyennel. Röviden, a világ nyugati „egy”-re és nem-nyugati „sok”-ra tagolódik.”⁸⁴

A világ gazdasági erőterében a Pricewaterhouse Coopers becslései, számításai alapján az országok GDP-szerinti rangsorában hatalmas átrendeződés következik be. Az Egyesült Államok GDP-je megközelíti a mai érték dupláját, Kínáé viszont több mint négyszeresére fog nőni. Az igazán komoly teljesítmény viszont a tizenkétszerező Indiáé lesz, míg Indonézia nyolcszorozni fog, Törökország és Szaúd-Arábia ötszörözni. Oroszország produktuma kedvező esetben a négyszeresére emelkedhet. Németország, Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Japán növekedése 50-80 százalék között alakul.⁸⁵

Néhány ország lakosságának viharos tempójú emelkedését már bemutattuk a tanulmány egyik előző részében. Az emberiség létszámának gyors növekedésével az egy főre jutó produktív földterület öt globális hektárról egy évszázad alatt 1,8 globális hektárra csökkent. Ez a tendencia, bár süllyedő ütemben, de folytatódhat. Huntington jövőképe baljós jeleket is tartalmaz, főleg az afrikai népesség tekintetében.

Az egyes civilizációkban a népesség, és a gazdasági potenciál tekintetében prognosztizált meglehetősen egyenlőtlen léptékű változások erősen megkérdőjelezzik Kissinger, Rockefeller és sokan mások új világrenddel kapcsolatos kijelentéseit, de aláássa azokat az energiahordozók iránt nagyon dinamikus emelkedő igény is. „Az energiahordozók jelentős részén viszonylag kevés állam osztozik. A világ nagyobb része ezektől az országok függ.”⁸⁶ A készletek döntő többsége a nem-nyugati civilizációkhoz tartozó országok területén található. Ezeket a tendenciákat összegezi Huntington: „Ha azonban a muzulmán népesség ilyen mértékben növekedik, s az ázsiai gazdaság továbbra is rohamléptekben fejlődik, akkor a világpolitikában a Nyugat és a rivális civilizációk közti összecsapások sokkal jelentősebbé válnak, mint bármilyen egyéb konfliktus.”⁸⁷

A civilizációk közötti feszültségek enyhítésére a segítyezés eddigi gyakorlata nem jelent kielégítő megoldást. A változó nagyságú – 50-100 milliárd dolláros – évenkénti segély a világ 85.000 milliárd dollárt meghaladó GDP-jének alig két ezreléke, amely semmiképpen sem elegendő a felzárkózás megindításához. Ráadásul ennek az összegnek a többszörösét szivattyúzzák ki⁸⁸ a fejlett országok óriásvállalatai a kedvezőtlen külkereskedelmi cserearányok, a növekvő adósságszolgálatok, a magas kamatok, az adóoptimalizálás stb. segítségével.⁸⁹

F. Hayek – a műveire általában jellemző meglehetősen szélsőséges gazdaságfilozófiai felfogással szemben – ezt a témát morális alapon közelíti. „Ám nem szükségszerű és nem is kívánatos az, hogy a nemzeti határok egyúttal éles életszínvonalbeli különbségeket jelezzenek, hogy pusztán egy nemzeti csoporthoz tartozás jogosítsa fel akkora szeletre a tortából, amely jelentős mértékben tér el más csoportok tagjainak részesedésétől.”⁹⁰ Ehhez azonban úrrá kell lenni a gazdag országoknak

⁸¹ A Zürichi Egyetem kutatói több mint negyvenezer multi- és transznacionális vállalat kapcsolatát vizsgálták. Meghatározták a cégrendszer magját képező közel másfélezer vállalkozás földrajzi elhelyezkedését. Megállapították, hogy mintegy százötven vállalat egy szuper-egységet alkot, amelyek a csoport aktíváinak közel fele felett rendelkeznek. (Svájci Federal Institute of Technology tanulmánya.)

⁸² Elsősorban a kínai, hindu, iszlám, ortodox (orosz) és japán civilizációt kell megemlíteni, viszonylag kiterjedt érdekszféráikkal egyetemben. A felosztás nem teljes, vannak szerzők, akiknél még további civilizációkról is olvashatunk. S. P. Huntington szerint erős a civilizációkon belüli kohézió: „A rokon csoportok, országok nyújtotta – hivatalos vagy nem hivatalos, nyílt vagy burkolt, anyagi, emberi, diplomáciai, pénzügyi, szimbolikus vagy éppen katonai – segítség szinte minden esetben megérkezik.” (Huntington 1999. 466.)

⁸³ Huntington 1999. 119.

⁸⁴ Huntington 1999. 41.

⁸⁵ Az elemzéseket Fellegi Tamás interpretálta (pivotbankar.hu).

⁸⁶ www.tozsdeforum.hu

⁸⁷ Huntington 1999. 404.

⁸⁸ Ezt a típusú jelenséget nevezi Ferge Zsuzsa perverz tőkeáramlásnak.

⁸⁹ Farkas 2007.

⁹⁰ Hayek 1944. 283.

azon a látszatra normális törekvésen, hogy lakosságuk életszínvonalát minél dinamikusabban növeljék. Amennyiben ez nem sikerül – és ettől tart a tanulmány szerzője is -, valószínűleg bekövetkezhet a Jared Diamond szerint lehetséges másik forgatókönyv: „Erősen kétséges, hogy mi szerencsésebbek képesek maradunk rá, hogy elszigeteljük magunkat a kevésbé szerencsésektől, hiszen a kellően elszánt bevándorlókat már ma sem tudjuk határainkon kívül tartani.”⁹¹ Ez a kiélezett és megoldatlan probléma bár sokat szerepel a médiában, de mindeddig nem tudta előrevívő kompromisszumos megegyezésre készíteni az országokat, ezért félok, hogy a migrációs hullámok tovább erősödnek. Diamond ismertetett véleményéhez még hozzáfűzte: „Nem hiszem, hogy van más esélyünk, mint átgondolni, mennyi tartható meg ebből az életszínvonalból civilizációnk teljes összeomlása nélkül.”⁹²

Irodalom

- Abay (Neubauer) Gyula (2016): *Oeconomia Aeterna*; Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Balla Antal (1935.): *A legújabb kor gazdaságtörténete*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- Czettler Jenő (1946): *Az emberi gazdálkodás története*; Franklin Társulat, Budapest.
- Diamond, Jared (2007): *Összeomlás. Tanulságok a társadalmi továbbéléshez*. Typotex Könyvkiadó, Budapest.
- Farkas Péter: *Ötvenötmillió éhhalál évente - Avagy: két-három nap egyenlő egy szökőárral* (2007): NOL október 20.
- Friedman, Milton (1986/A): *A monetáris politika szerepe*; in: *Infláció, munkanélküliség, monetarizmus; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest*.
- Friedman, Milton (1986/B): *Az Egyesült Államok monetáris történelme*. in: *Infláció, munkanélküliség, monetarizmus; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest*.
- Galbraith, John K. (1970) *Az új ipari állam*; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Hayek, Friedrich A. (1991): *Út a szolgáshoz*; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest. A fordítás az 1972-es kiadás alapján készült.
- Huntington, Samuel P. (1999): *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Kádár Béla (2007): *Állam és államigazgatás a globalizáció feltételrendszerében*. Magyar Szemle, XV. évf. 5-6. szám, Budapest.
- Keynes, John, Maynard (1931.): *The End of Laissez-faire*; In: *Essays in Persuasion*. Edition Macmillan, London.
- Közös jövőnk. A környezet és Fejlesztés Világbizottság jelentése* (1988): Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- Lazare, Daniel (2017): *A szaúd-barát lobbifélelmetes befolyása*; *Le Monde Diplomatique*, augusztus.
- Lengyel László (2007): *Új Közép-Európa?* 2000 Irodalmi és Társadalmi havi lap, 6-7. szám.
- Meadows, Donella H.– Meadows, Dennis L.- Randers, Jorgen – Behrens, William W.(1972): *The Limits to Growth*. Universe Books, New York NY.
- Meadows, Donella H.– Meadows, Dennis L.- Randers, Jorgen (2005): *A növekedés határai harminc év múltán*; Kossuth Kiadó, Budapest.
- Mill, John S. (1980): *A szabadságról; Haszonelvűség*. Magyar Helikon Könyvkiadó, Budapest.
- Polányi Károly (2004): *A nagy átalakulás. (Korunk gazdasági és politikai gyökerei)*. Második, átdogozott kiadás, Napvilág Kiadó, Budapest.
- Polányi Károly (1976): *Elavult piaci gondolkodásunk*; in: *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*; Gondolat Kiadó, Budapest
- Stiglitz, J. E. (2002): *Globalisation and Its Discontents*, W. W Norton&Company, New York.
- Stiglitz, J. E. (2003): *A globalizáció és visszasságai*; Napvilág Kiadó Budapest.

⁹¹ Diamond 2007. 480.

⁹² Diamond 2007. 505.

-
- Schumacher, Ernst, F. (1991): A kicsi szép; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Wackernagel, Mathis - Beyers, Bert: (2019): Ecological Footprint; Managing Our Biocapacity Budget, Paperback; September 3.
- Wackernagel, Mathis - Rees, *William E.* (1996.) Our Ecological Footprint-Reducing Human Impact on the Earth; New Society Publishers Philadelphia, PA; Gabriola Island, B.C.
- Wackernagel, Mathis - Rees, *William E.* (2001.): Ökológiai lábnyomunk; a Föld Napja Alapítvány kiadása, Budapest.

Internetes források

- A gyarmatoktól a Charlie Hebdo-i terrorig: /<http://www.vilaglato.info/a-gyarmatoktol-a-charlie-hebdo-i.../>
- Alaoui, Hicham (2020): Az arab tavasz utóregései; www.magyardiplo.hu
- Fellegi Tamás (2018): Milyen lesz a világgazdaság 2050-ben? Jött egy jóslat; pivotbankar.hu 2018. május 16.
- Global_Hunger_Index https://en.m.wikipedia.org/wiki/Global_Hunger_Index
- Kennedy John, Fitzgerald (1961): The President and the Press. American Newspapers Publishers Association, Hotel Waldorf-Astoria, 04. 27. New York City www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=8093
- Kiss Soma Ábrahám (2020): Az Oxfam szerint félmilliárd ember süllyedhet nyomorba a járvány miatt; <http://merce.hu> április 9.
- Lanslor, T. (2008): A mezogazdasági forradalom; http://toriblog.blog.hu/2008/03/07/a_mezogazdasagi_forradalom
mek.oszk.hu > html
- Mi az ökológia lábnyom és hogyan mérhető? Aktivizmus./ 2020. április 4. xforest.hu > ökológiai-labnyom
- Roosevelt Franklin D. (1932): Beiktatási beszéd; http://www.youtube.com/watch?v=5IOIHWjtVg0&feature=player_embedded
- Stiglitz, J. E. (2008/D): A fundamentalizmus kudarca: a neoliberalizmus vége? Copyright: Project Syndicate, 2008 @ www.project-syndicate.org
- Total Fertility Rate - World Population (2020); worldpopulationreview.com > countries
- V. András Ferenc (2014): Hatalmas energiakészleteken ülnek kevesek – Íme a lista www.tozsdeforum.hu február 24.
- www.dehir.hu > vilag, 2019/02/20
- www.oxfam.org > research > time-care